

СИСТЕМНІ ВИКЛИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗІЇ В УКРАЇНІ

Удич Зоряна Ігорівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедра педагогіки та менеджменту освіти
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
u-z@ukr.net

Упродовж останніх років інклюзивна освіта стала одним із пріоритетних напрямів розвитку української освітньої системи. Поступове впровадження інклюзивних підходів супроводжується не лише нормативними змінами, а й переосмисленням ролі закладу освіти як простору рівних можливостей, підтримки та соціальної взаємодії. Інклюзивна освіта сьогодні розглядається як важливий механізм забезпечення права кожної людини на доступ до якісної освіти незалежно від стану здоров'я, особливостей розвитку чи інших індивідуальних потреб. Водночас практична реалізація інклюзивної політики в Україні супроводжується значною кількістю труднощів, які мають системний і багаторівневий характер.

Аналіз проблем та викликів упровадження інклюзивної освіти здійснювався впродовж лютого–вересня 2025 року на базі Інклюзивно-ресурсного центру Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. У межах дослідження було проведено анкетування фахівців, діяльність яких безпосередньо або опосередковано пов'язана з реалізацією принципів інклюзії в Україні. Метою дослідження було не лише визначення актуальних проблем упровадження інклюзії, а й спроба окреслити ті системні суперечності, з якими щоденно стикаються фахівці у практичній діяльності.

У дослідженні взяли участь 364 респонденти з різних регіонів України. Серед учасників опитування були педагогічні та науково-педагогічні працівники, учителі, асистенти вчителів, логопеди, практичні психологи, реабілітологи, працівники інклюзивно-ресурсних центрів, керівники закладів освіти, а також здобувачі вищої освіти. Така багаторівнева та міждисциплінарна структура вибірки дозволяє розглядати результати дослідження як достатньо репрезентативні для аналізу сучасного стану інклюзивної освіти в Україні.

Аналіз регіонального представництва засвідчив, що найбільшу частку респондентів становили представники Тернопільської області — 34,9 % вибірки. Значну кількість учасників опитування також представляли Львівська, Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька та Київська області. Важливо, що у дослідженні були представлені й регіони, які перебувають у складних безпекових умовах. Це дає підстави говорити про загальноукраїнський характер окреслених проблем та викликів.

Важливою особливістю вибірки є різний рівень професійного досвіду респондентів у сфері інклюзивної освіти. Частина учасників лише розпочинає професійну діяльність у цій сфері, тоді як інші мають багаторічний практичний досвід роботи в інклюзивному середовищі. Саме це забезпечило можливість поєднати у межах дослідження як погляди молодих фахівців, так і експертне бачення представників професійної спільноти.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що проблематика інклюзивної освіти в Україні залишається багатовимірною та неоднорідною залежно від регіону, кадрового забезпечення та ресурсних можливостей конкретного закладу освіти. Одним із ключових результатів дослідження стало виявлення комплексного характеру труднощів, що супроводжують упровадження інклюзивної освіти. Більшість респондентів обирали одночасно декілька взаємопов'язаних проблем, що свідчить про наявність бар'єрів інклюзивної реформи.

Серед окреслених труднощів найчастіше респонденти називали недостатнє фінансування. Більшість учасників опитування пов'язують ефективність інклюзивної освіти насамперед із рівнем фінансового забезпечення. Недостатність ресурсів фактично унеможливорює повноцінне створення доступного освітнього середовища та забезпечення необхідних корекційно-розвиткових послуг. Саме фінансові обмеження респонденти розглядають як базову проблему, від якої залежить можливість реалізації інших складників інклюзивного освітнього середовища.

Недостатність фінансового забезпечення безпосередньо пов'язується з відсутністю спеціального обладнання, адаптованого освітнього середовища, сучасних дидактичних матеріалів і технічних засобів навчання. У багатьох закладах освіти ресурсні кімнати або відсутні взагалі, або не відповідають реальним потребам здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. Особливо гострою залишається проблема архітектурної недоступності закладів освіти, оскільки значна частина будівель не відповідає принципам універсального дизайну. Наявність окремих елементів доступності ще не гарантує створення безпечного та комфортного середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Окрему групу викликів становлять кадрові труднощі. У відповідях респондентів простежується думка про те, що значна частина педагогів змушена опановувати інклюзивні практики вже безпосередньо у процесі професійної діяльності, часто без достатньої методичної підтримки. Значна кількість опитаних наголошує на недостатньому рівні професійної підготовки педагогів та інших фахівців до роботи в інклюзивному середовищі. Особливо це стосується асистентів учителів, молодих педагогів, а також фахівців, які працюють із дітьми з розладами аутистичного спектра, сенсорними порушеннями чи інтелектуальними труднощами.

Проблема кадрового забезпечення має декілька рівнів. З одного боку, відчувається дефіцит фахівців спеціальної освіти — логопедів, дефектологів, реабілітологів, практичних психологів. З іншого боку, існує проблема недостатньої практичної підготовки педагогів до реалізації інклюзивних підходів у звичайному освітньому середовищі. Респонденти наголошують на необхідності якісної післядипломної освіти, доступу до сучасних методик та практико-орієнтованого навчання.

Частина респондентів критично оцінює сучасний стан реалізації інклюзивної політики, наголошуючи, що в окремих випадках інклюзія залишається радше формально задекларованою моделлю, ніж повноцінно реалізованою освітньою практикою. Значна кількість опитаних звертає увагу на недосконалість нормативно-правової бази, відсутність чітких механізмів реалізації інклюзивної політики та формалізм у роботі окремих закладів освіти. У результаті це створює ситуацію, коли окремі елементи інклюзивної освіти існують переважно на рівні документації, але не забезпечують реальної підтримки дітей з особливими освітніми потребами.

Проблемним аспектом залишається і функціонування комплексної міжвідомчої взаємодії. Респонденти наголошують на недостатній координації між закладами освіти, інклюзивно-ресурсними центрами, установами охорони здоров'я, соціального захисту та реабілітаційними службами. Відсутність цілісної системи раннього втручання, нестача служб підтримки та складність взаємодії між фахівцями різних галузей ускладнюють процес комплексного супроводу дитини та її родини.

Попри поступове поширення ідей інклюзії, у суспільстві все ще зберігаються стереотипи щодо осіб з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами. Це впливає не лише на психологічний комфорт родин, а й на ефективність взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Частина респондентів звертає увагу на труднощі співпраці з батьками здобувачів освіти, недостатній рівень поінформованості суспільства та емоційне виснаження сімей, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, особливо в умовах воєнного стану.

У межах дослідження також було проаналізовано ставлення респондентів до якості функціонування окремих елементів системи освіти та інклюзивної підтримки. Найвищий рівень позитивного сприйняття отримали інклюзивно-ресурсні центри та інклюзивна освіта. Це свідчить про те, що ІРЦ сприймаються фахівцями як один із найбільш ефективних елементів сучасної системи підтримки осіб з особливими освітніми потребами. Водночас педагогічний патронаж і сімейна форма здобуття освіти характеризуються високою часткою нейтральних та негативних оцінок, що може свідчити про недостатню інституційну сформованість цих форм організації навчання та потребу в подальшому вдосконаленні механізмів їх реалізації (табл. 1).

Таблиця 1.

Ставлення респондентів до якості функціонування окремих елементів системи освіти та інклюзивної підтримки (у %)

<i>Елемент системи</i>	<i>Позитивне ставлення (%)</i>	<i>Нейтральне ставлення (%)</i>	<i>Негативне ставлення (%)</i>
Інклюзивно-ресурсні центри	65,4	27,2	1,4
Інклюзивна освіта	62,1	30,2	5,2
Спеціальна освіта	58,0	33,8	3,3
Спеціальні класи	46,2	39,6	4,4
Педагогічний патронаж	26,9	50,5	13,7
Сімейна форма здобуття освіти	36,8	42,3	11,5

Оцінювання рівня реалізації окремих компонентів інклюзивної освіти підтвердило переважання достатнього або базового рівнів функціонування більшості елементів системи. Найбільш проблемним компонентом респонденти назвали діяльність асистента дитини. Майже половина опитаних віднесли рівень реалізації цього компоненту до низького або базового рівня. Це може бути пов'язано з відсутністю чітких механізмів фінансування, нормативного регулювання та кадрового забезпечення цієї послуги (табл. 2).

Таблиця 2.

Рівень реалізації окремих компонентів інклюзивної освіти у закладах освіти (у %)

<i>Компонент інклюзивної освіти</i>	<i>Достатній рівень (%)</i>	<i>Високий рівень (%)</i>
Команда психолого-педагогічного супроводу	51,9	15,4
Індивідуальна програма розвитку	51,6	15,9
Асистент учителя / вихователя	49,2	15,7
Ресурсна кімната	44,0	19,5
Універсальний дизайн	43,7	15,9

Важливим результатом дослідження стало виявлення запиту фахівців на практично орієнтовану підтримку. Респонденти наголошують на потребі у доступі до сучасних методик інклюзивного навчання, практичних моделей роботи з дітьми з різними категоріями порушень розвитку, обміні професійним досвідом та створенні дієвих механізмів міждисциплінарної взаємодії. Особливо актуальною залишається проблема поєднання теоретичної підготовки майбутніх педагогів із реальними викликами професійної діяльності.

Проведене дослідження підтвердило, що інклюзивна освіта в Україні перебуває у стані активного розвитку, однак цей процес залишається суперечливим і нерівномірним. З одного боку,

простежується поступове формування інклюзивної культури, розширення мережі підтримки та зростання професійної зацікавленості фахівців. З іншого – зберігаються системні проблеми, пов'язані з ресурсним забезпеченням, кадровою підготовкою, міжвідомчою взаємодією та практичною реалізацією задекларованих принципів інклюзії.

У сучасних умовах важливо зосереджувати увагу не лише на кількісному розширенні інклюзивної освіти, а насамперед на якості освітнього середовища, доступності підтримки та реальному врахуванні потреб кожного здобувача освіти.